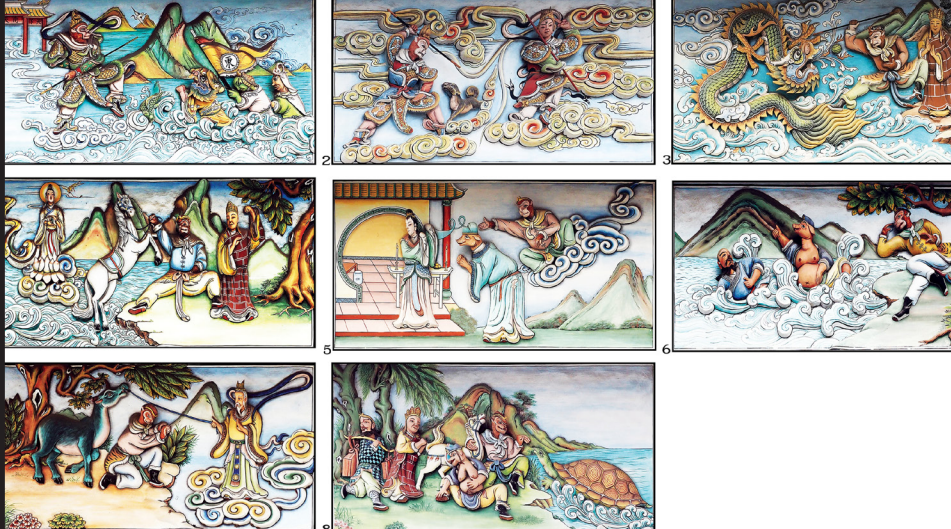




09

การตีความสัญลักษณ์สัตว์ทั้งสี่และประติมากรรมอื่นรอบ พระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหารใหม่ตามวรรณกรรมไซอิ๋ว

Interpretation of the Four animal Symbols and Other Sculptures on the Stupa of Wat Bowonniwet Vihara according to the Xiyouji Literature

Received: August 1, 2022 | Revised: September 25, 2022 | Accepted: October 19, 2022

ดร.วชิรวิชญ์ ตั้งธนานุวัฒน์*

Dr. Wachirawit Tungtananuwat

* พันตำรวจโท อาจารย์ประจำสถาบันนิติเวชวิทยา โรงพยาบาลตำรวจ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ
อีเมล: paper_wachirawit@yahoo.com

Pol. Lt. Col., Lecturer, Institute of Forensic Medicine, Police General Hospital, Royal
Thai Police. email: paper_wachirawit@yahoo.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการตีความสัญลักษณ์สัตว์ทั้งสี่และประติมากรรมอื่นรอบพระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหารใหม่ตามวรรณกรรมไขว้ บริเวณพระเจดีย์มีประติมากรรมรูปสัตว์ทั้งสี่ (ม้า สิงโต ช้าง และนกอินทรี) 2 รูปแบบ คือ ประติมากรรมสำริด และประติมากรรมบานประตูปูนปั้นแกะสลัก เมื่อตีความประติมากรรมสำริดตามวรรณกรรมไขว้ ม้าหมายถึงม้ามั่งกรของพระถังซัมจั๋ง สิงโต ช้างและนกอินทรีหมายถึงปีศาจสามได้ออง นอกจากนี้ยังมีนิยแฝงถึงองค์ประกอบทั้งสี่ที่ช่วยให้พระถังซัมจั๋งอาราธนาพระไตรปิฎกธรรมกลับไปให้พระเจ้าถังไท่จงสืบพระศาสนาในจีนได้สำเร็จ คือ 1. ม้ามั่งกร-ผู้บรรทุกพระคัมภีร์ 2. พระโพธิสัตว์บุณชุนายของปีศาจได้อองที่หนึ่ง 3. พระโพธิสัตว์เพ้าเอี้ยนนายของปีศาจได้อองที่สอง 4. พระพุทธเจ้าญาติปีศาจได้อองที่สาม ทั้งสามพระองค์นี้อนุเคราะห์คณะพระถังซัมจั๋งโดยการช่วยปราบปีศาจได้อองทั้งสาม สำหรับประติมากรรมบานประตูปูนปั้นแกะสลักรูปสัตว์ทั้งสี่นั้น ม้าหมายถึงชาวฝรั่งเศส สิงโตหมายถึงชาวอังกฤษ ช้างหมายถึงชาวลังกาทวีป และนกอินทรีหมายถึงชาวอเมริกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างสรรคประติมากรรมบนพระเจดีย์นี้เพื่อเปรียบเทียบวิธีการสืบพระพุทธศาสนาแบบพระเจ้าถังไท่จงตามโครงเรื่องไขว้กับวิธีการสืบพระศาสนาในแบบของพระองค์เอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขั้นตอนการเผยแพร่พระคัมภีร์ โดยพระเจ้าถังไท่จงใช้วิธีให้อาลักษณ์คัดลอกพระคัมภีร์ที่พระถังซัมจั๋งไปอัญเชิญมาด้วยลายมือแล้วแจกไปทั่วราชอาณาจักร ผู้สนับสนุนกรณีงานนี้คือสัตว์ทั้งสี่ที่กล่าวมาข้างต้น ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นโปรดเกล้าฯ ริเริ่มตั้งกิจการโรงพิมพ์เพื่อพิมพ์พระคัมภีร์ ซึ่งเป็นวิธีการสมัยใหม่ที่มีประสิทธิภาพสูง สัตว์ทั้งสี่นั้นหมายถึงพระสหายทั้งสี่ชาติ คือ ลังกา ฝรั่งเศส อังกฤษ และสหรัฐอเมริกาที่สนับสนุนพระราชกรณียกิจนี้

คำสำคัญ: ไขว้, พระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร, สัตว์ทั้งสี่, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

A b s t r a c t

The purpose of this research was to interpret the four animal symbols and other sculptures in bronze and on wood door panels in accordance with Xiyouji literature. On this view, the horse refers to the Xuanzang's dragon horse, while the lion, elephant and eagle refer to three demonic kings. These four animals connote the support which assisted Xuanzang to successfully bring the Dharma to The Tang Emperor: a horse carrying a large number of Dharma scrolls, the Buddha and the two Bodhisattvas who defeated three demonic kings. Of the four animal carvings on the wood door panels, the horse represents the French, the lion represents the British, the elephants refer to the people of Ceylon, and the eagle stands for the American. King Mongkut used the Xiyouji plot to compare the methods of Buddhist propagation. The Tang Emperor used the handwritten method to copy the scripture's manuscript, whereas the King Mongkut used the more efficient typing method. The four animals represent friends from four nations, Ceylon, France, England and the United States of America who support their royal duties.

Keywords: Xiyouji, Stupa of Wat Bowonniwet Vihara, Four animals, King Mongkut

บทนำ

การศึกษาทางประวัติศาสตร์ศิลปะเกี่ยวกับพระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหารที่ผ่านมา เป็นการศึกษาแยกส่วนระหว่าง ประติมากรรมภาพปูนปั้น ไข่อีวรอบฐานประทักษิณของพระเจดีย์ซึ่งคาดว่าพระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4) ทรงสร้างไว้ก่อน พ.ศ. 2390 กับประติมากรรมสัตว์ทั้งสี่คือ ม้า สิงโต ช้างและนกอินทรี ทั้งที่เป็น ประติมากรรมสำริดและลายแกะสลักบนบานประตูไม้ทางเข้าพระเจดีย์ ซึ่ง รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างในปี พ.ศ. 2409 (วชิรญาณวโรรส 2465: 26, 45) บนพื้นฐานความเข้าใจว่าประติมากรรมทั้งสองไม่มีความเกี่ยวข้อง สัมพันธ์กัน โดยภาพปูนปั้นไข่อีวจะศึกษาในเรื่องการตีความและการลำดับ ภาพ ส่วนประติมากรรมสัตว์ทั้งสี่นั้นมีการศึกษาตีความกันหลากหลาย เช่น ศิลปกรรมวัดบวรนิเวศวิหาร (คณะกรรมการอำนวยการฯ 2546: 61) อธิบายว่าสัตว์ทั้งสี่หมายถึงดินแดนรอบราชอาณาจักร ม้า=พม่า, นก=โยนก, ช้าง=ล้านช้าง และสิงห์=สิงคโปร์ การรวบรวมผลการศึกษาที่ผ่านมาของ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2556: 98-102) และปติสร เพ็ญสุต (2557: 180) ให้ข้อสรุปที่คล้ายคลึงกันว่า พระเจดีย์ประธานวัดบวรนิเวศฯ เป็นตัวอย่างของการใช้โลกทัศน์แบบสมัยใหม่เข้ามาผสมผสานกับแนวความเชื่อดั้งเดิมตามระบบ ไตรภูมิ ช้าง ม้า สิงห์ โค อันเป็นสัตว์ประจำทิศที่อยู่ริมขอบสระอโนดาต ล้อม

รอบเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางจักรวาล ถูกแทนที่ด้วยประติมากรรมสิงโต อันเป็นตัวแทนของชาติอังกฤษ ม้า ที่ถูกใช้เป็นตัวแทนของชาติฝรั่งเศส นักอินทรี อันเป็นสัญลักษณ์ของสหรัฐอเมริกา และช้างซึ่งเป็นตัวแทนของแคว้นล้านช้าง เป็นการปรับปรุงแนวความคิดแบบไตรภูมิเข้าสู่แนวความคิดของลัทธิจักรวรรดินิยม ขณะเดียวกันก็ประกาศความเป็นศูนย์กลางจักรวาลของพระพุทธศาสนา อันแทนที่ด้วยเจดีย์ประธานสัญลักษณ์แทนแกนกลางของโลกเหนือเหล่าชนนอกศาสนาและอาณานิคมของสยาม

ไซอิ๋ว 《西游记》 แปลว่าการเดินทางสู่ตะวันตก เป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาจีนมหายานแนวผจญภัยที่เป็นที่นิยมในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปลายแผ่นดินรัชกาลที่ 1 ก่อน พ.ศ. 2349 มีการแปลเป็นภาษาไทยแล้ว (สุภัทร ชัยวัฒนพันธุ์ 2549: 285-287) เนื้อเรื่องกล่าวถึงการเดินทางจากจีน (แดนตะวันออก) ไปอาราธนาต้นฉัพพะพระไตรปิฎกกับพระพุทธเจ้าที่แดนไซตี (แดนตะวันตก) ของคณะพระถังซัมจั๋งตามรับสั่งของพระเจ้าถังไท่จงฮ่องเต้ ระหว่างทางต้องฝ่าฟันอุปสรรคจากเหล่าปีศาจสารพัดจนสามารถอาราธนาพระไตรปิฎกกลับมาจีนได้สำเร็จและพระเจ้าถังไท่จงฮ่องเต้รับสั่งให้อำลักษณ์คัดลอกพระไตรปิฎกฉบับสมบูรณ์นี้มาเผยแพร่ทั่วราชอาณาจักร บทความนี้ในคำจีนทับศัพท์อ้างอิงตามต้นฉบับนายดินนายวรรณที่รับแปลเป็นภาษาไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยปัจจุบันสำนักพิมพ์ศรีปัญญารวมเล่มพิมพ์ไว้ และเขียนอักษรจีนบางคำกำกับเพื่อถ่ายทอด

การสืบค้นต่อ สำหรับการศึกษาพบว่าประติมากรรมรอบพระเจดีย์ล้วนสามารถอธิบายตีความได้ใหม่ตามวรรณกรรมไขว้ และทำให้อนุมานแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ว่าเหตุใดจึงโปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐ์รูปสัตว์ทั้งสี่บนพระเจดีย์ โดยอธิบายตามเส้นทางสำรวจตามแผนผัง (ภาพที่ 1) ดังนี้

1. การสำรวจภาพปูนปั้นเล่าเรื่องไขว้บนเก็จจिनรอบฐานประทักษิณชั้นที่ 1

เก็จจिनประดับมุขฐานประทักษิณชั้นที่ 1 ทั้งสี่ทิศประกอบด้วยภาพปูนปั้นเขียนสีเรื่องไขว้รวม 8 ภาพ (ภาพที่ 2) หมายเลข 1-8 ตามแผนผังภาพแรกเป็นจุดเริ่มต้นอยู่ทางมุขทิศตะวันออก เป็นตอนหงอคงบุกบาดาลลงในภาพเขียนอักษร “東” แปลว่าตะวันออกเป็นการบอกใบ้เป็นนัยว่าทิศนี้คือทิศตะวันออกอันเป็นจุดเริ่มต้นของการเดินทาง ภาพที่ 2 หงอคงรบยี่หวี่งจिनกุน ภาพที่ 3 หงเจีย (ชื่อหลังถือขวานแล้วของหงอคง) สาธุศิษย์ที่ 1 ของพระถังซัมจั๋งรับมังกุ ภาพที่ 4 พระกวนอิมแปลงมังกุให้เป็นม้าสำหรับพระถังซัมจั๋งขี่ ภาพที่ 5 พระถังซัมจั๋งได้สาธุศิษย์ที่ 2 คือปิยกาย ภาพที่ 6 พระถังซัมจั๋งได้สาธุศิษย์ที่ 3 ชั่วเจ้ง ภาพที่ 7 ท้ายเสียงเล่าขุนปราบปีศาจกระป้อ ภาพนี้ผู้วิจัยตีความสอดคล้องกับสุรสีห์ อมรวงษ์ศักดิ์ (2553: 26) เนื่องจากในภาพหงเจียย่อกายคานันผู้เฒ่าที่จูงเชือกล่ามควาย ผู้เฒ่านี้จึงควรเป็นพรหมชั้นผู้ใหญ่อย่างท้ายเสียงเล่ากุนที่มีพาหนะเป็นควาย ในขณะที่ วัดบวรนิเวศวิหาร (2551: 94) อธิบายว่าภาพนี้เป็นตอนหงเจียปราบปีศาจจาดเฒ่าเซียงกัก ซึ่งที่ถูกต้องควรเรียกว่า “กักเซียง” (国丈) แปลว่าพ่อตาของฮ่องเต้ การตีความว่าเป็นตอนตาเฒ่ากักเซียงนี้ คาดว่าเกิดจากความเข้าใจคลาดเคลื่อน 2 ประการคือ 1. รูปกระป้อในภาพเขาสันตาทาหวานจึงทำให้ดูละม้ายกวาง และ 2. เสื้อผ้าของผู้เฒ่ามีอักษรคำว่าอายุยืน (壽) ประดิษฐ์เป็นทรงกลมประดับอยู่ ทำให้เข้าใจว่าเป็นเทพอายุยืน ซึ่งเทพองค์นี้อายุน้อยกว่าหงเจีย ในบางตอนหงเจียก็เรียกเทพอายุยืน

ว่านื่อง ดังนั้นภาพแห่งเจียค่านับผู้เฒ่าจึงสอดคล้องกับบริบทของเรื่อง

ภาพที่ 8 เป็นตอนเต่าใหญ่อาสาพาคณะพระถังซัมจั๋งข้ามแม่น้ำทางที่ฮ้อ (通天河) ในเรื่องคณะพระถังซัมจั๋งได้รับความเอื้อเฟื้อจากเต่าใหญ่ให้ขี่โดยสารข้ามแม่น้ำทั้งเที่ยวขาไปและขากลับ วัดบวรนิเวศวิหาร (2551: 95) และสุรสีห์ อมรรณิขศักดิ์ (2553: 26) อธิบายว่าเป็นเที่ยวขากลับ หมายถึงได้พระคัมภีร์กลับมาแล้วและกำลังมุ่งหน้ากลับเมืองจีน แต่เมื่อสังเกตจากสัมภาระที่ขั้วเจ้ง (เลื้อยลาย) หาบมีเพียงสองกล่องเท่าเดิมตั้งแต่ต้นเรื่อง ดังนั้นภาพนี้จึงควรเป็น “เที่ยวขาไป” เพราะตอนขากลับจะต้องแบกคัมภีร์จำนวนมาก ในไขว้ฉวนบัปแปลไทยว่า “ฝ่ายพระมหาเถรกับพระอานนทน์นำพระถังซัมจั๋งตรวจดูยอดคัมภีร์ทุกคัมภีร์แล้ว จึงถามพระถังซัมจั๋งว่า ท่านสามารถจะนำพระคัมภีร์ไปได้หรือ พระถังซัมจั๋งกับศิษย์ก็รับว่าจะนำไปได้ พระอานนทน์จึงมอบคัมภีร์พระธรรมให้แก่พระถังซัมจั๋งๆ ก็ให้หังเจียมารับพระคัมภีร์ผูกห่อมัดดีแล้วก็บรรทุกบนหลังม้า ที่ยังเหลือ มัดเข้าเป็นสองหาบให้ขั้วเจ้งไปยกย้ายหาบไป” (โหวงเส่งอิง 2547: 829) ซึ่งสอดคล้องกับ Wu Cheng'en (2012, 4: 356) ว่า “มันคัมภีร์ใส่ถุงผ้าบรรทุกบนหลังม้า ที่เหลือมัดห่อสัมภาระเป็นสองชุดให้ไปยกย้ายและขั้วเจ้งหาบไป” การตีความภาพนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากหากตีความว่าเป็นเที่ยวขากลับ ก็หมายความว่าคณะพระถังซัมจั๋งปฏิบัติภารกิจสำเร็จและเรื่องไขว้ฉวนในวัดบวรนิเวศวิหารก็จะดำเนินถึงตอนจบเพียงแค่ว่าภาพปูนปั้นทั้งแปดภาพเท่านั้น แต่พบว่าเมื่อสำรวจโดยละเอียดแล้วยังพบสัญลักษณ์ไขว้ฉวนอีกหลายตอนบนพระเจดีย์ ตามเส้นทาง A – E ดังนี้

2. เส้นทาง A: ขึ้นสู่ฐานประทักษิณชั้นที่ 1 ทางด้านทิศตะวันออก

เส้นทาง A เป็นจุดเริ่มต้นของการเดินทางไปอาราธนาพระธรรมของพระถังซัมจั๋ง จากแดนทิศตะวันออกคือเมืองไต้ถึงประเทศจีน เพื่อไปสู่แดนพุทธภูมิทางทิศตะวันตก โดยเริ่มจากพระกวนอิมตรัสแนะให้พระเจ้าถัง

ไทจงส่งคนไปไต่ถามเชียวพระคัมภีร์มหายานที่ปริบูรณ์มาเผยแผ่ที่เมืองจิ้นว่า “อาตมภาพมีพระปรีชาญาณคือพระไตรปิฎกธรรม อาจสามารถจะโปรดสัตว์ทั้งหลายให้พ้นโทษไปสู่สุขติได้ และจะให้บรรลุดรรชนีพิเศษทิศเบื้องบน คือมรรคผลแลนฤพานได้ด้วย” (โหว่งแสงอิง 2547: 169) ฉบับภาษาอังกฤษว่า “ท่านผู้ที่แสดงธรรมนั้น (หลวงจีนเหียนจิ่ง) รู้แต่ธรรมฝ่ายหินยาน การที่จะโปรดเหล่าคนตายอันมากให้พ้นโทษนั้นไม่ได้ อาตมภาพมีพระไตรปิฎกมหายานธรรม ที่สามารถพาวิญญูณเหล่าสัตว์เป็นอันมากข้ามทะเลโสมสงสารได้” (Wu Cheng'en 2012, 1: 287) หลวงจีนเหียนจิ่งอาสาเป็นผู้ไปไต่ถามเชียวพระคัมภีร์ พระเจ้าถังไทจงจึงตรัสขอผูกไมตรีกับหลวงจีนเหียนจิ่งเป็นน้องชายแล้วพากันไปให้สัตย์สาบานต่อพระพุทธปฏิมากร (โหว่งแสงอิง 2547: 171) เมื่อถึงวันเดินทางทรงพระราชทานนามใหม่ว่า “พระถังซัมจั๋ง” และให้อาลักษณ์ออกหนังสือลงพระปรมาภิไธย ประทับตราแผ่นดินเป็นหนังสือเดินทาง ด้วยว่าสมัยราชวงศ์ถังนั้นการเดินทางผ่านด่านแดนต่างๆ ล้วนต้องใช้หนังสือเดินทางทั้งสิ้น สัตว์ลักษณ์ไฉว้อบนเส้นทาง A มีสองจุด คือ หน้าบ้านเก่งจินด้านซ้ายเป็นตราพระราชลัญจกรอุณาโลมในกลีบบัว สื่อถึงหนังสือเดินทางประทับตราของพระถังซัมจั๋งสำหรับผ่านแดน ส่วนหน้าบ้านเก่งด้านขวาเป็นกระเบื้องตัดปะภาพพระจีนประทับบนปัทมอาสน์ หมายถึงพระพุทธปฏิมาที่พระเจ้าถังไทจงและพระถังซัมจั๋งให้สัตย์สาบานไว้ก่อนเดินทาง (ภาพที่ 3)

3. เส้นทาง B: จากบนฐานประทักษิณชั้นที่ 1 จากเก่งจินทิศตะวันออกสู่เก่งจินทิศเหนือ

บนเส้นทาง B สื่อถึงไฉว้อ ตอนพระอาจารย์โอเข้ามาบิณฑบาตที่ร้านราย “ปัญญาซิมเกง” เนื้อความโดยย่อว่า หลังจากพระถังซัมจั๋งได้สานุศิษย์ 2 คน คือเหิงเจียและโป๋ยกาย พระสงฆ์ทั้งสามก็เดินทางถึงเขาภูไท่ซัว มีสนหินใหญ่ต้นหนึ่งเบื้องบนมีกิ่งไม้สานกันเป็นตะกร้อแลดูดุจรังนกใหญ่เป็นสำนักแห่งพระอาจารย์โอเช่า (直至树下) ผู้สำเร็จฌานหยั่งรู้ดินฟ้า เบื้องบนแต่ละ

ยอดไม้ล้วนมีนกสวยงามหลากสีขึ้นคู่ร้องเพลงกันเจื้อยแจ้ว ทั้งกระเรียนดำ แลไก่ฟ้าสีทองก็ล้วนมาชุมนุมกันคับคั่ง เบื้องล่างด้านซ้ายมีหมู่กวางนอนนั่ง เล็มหญ้าหากิน เบื้องขวามีหมู่ไม้ล้วนสวยงามทั้งสิ้น (Wu Cheng'en 2012, 1: 389) เมื่อพระอาจารย์โง่เข้าแลเห็นพระสงฆ์ทั้งสามพิเคราะห์ดูก็รู้ว่าพวก เมืองได้ถึง จึงโดดลงจากสำนักยอดไม้เข้ามายืนตรงหน้าม้าพระถึงซ่มจั้งและ สนทนาด้วย ท่านอาจารย์โง่เข้าได้สอนพระคาถาปัญญาขิมเกงคือพระสูตร หัวใจหรือปรัชญาปารมิตาหุทัยสูตรแก่พระถึงซ่มจั้ง “อาตมาจะถวายพระ คาถาเครื่องคุ้มตัว ถ้าพบบัณฑิตมารอันร้ายกาจ จงบริกรรมภาวนาแล้วก็จะคุ้ม ตัวได้สารพัด ให้พ้นจากภัยอันตรายต่างๆ” (โง่งวเส่งอิง 2547: 236)

สัญลักษณ์ไขว้ที่บริเวณเส้นทาง B คือ 1. เก่งไพร่พินาศซึ่งอยู่ด้าน บนเหนือขึ้นไป (ชั้น 2) ที่มีพระไพร่พินาศสถิตอยู่ แล้วว่าช่วงเวลาทีพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับพระไพร่พินาศมาสู่พระบารมีเป็นเวลา ไกลเคียงกับที่หม่อมไกรสรซึ่งตั้งตนเป็นอริศัตรูต้องราชภัยถูกสำเร็จโทษ (วัดบวรนิเวศวิหาร 2551: 48) จึงนับถือกันแต่นั้นมาว่าเป็นพระพุทธรูป ศักดิ์สิทธิ์สำหรับคุ้มกันภัยอันตราย เปรียบได้กับพระอาจารย์โง่เข้าและพระ คาถาขิมเกงนิรันตราย การที่ทรงสร้างเก่งไพร่พินาศไว้บนฐานประทักษิณชั้น บนเพื่อสื่อถึงสำนักรงนกของพระอาจารย์โง่เข้าที่อยู่บนยอดสนใหญ่ เวลาที พระอาจารย์โง่เข้าจะสนทนากับพระถึงซ่มจั้งก็ใช้วิธีกระโดดลงมา ส่วนหน้า บันเก่งจิ้นทั้งสองด้านที่หันเข้าหาเก่งไพร่พินาศล้วนสื่อถึงทิวทัศน์บริเวณ สำนักรงนกของพระโง่เข้าคือหน้าบันด้านหนึ่งเป็นพระปฎิมาแทนพระ โง่เข้าประทับนั่งบนแท่นเหนือต่อเครือข่ายไม้สานกัน ด้านซ้ายมีกวาง ด้านขวา มีนก เบื้องบนมีนาวินาคจับอยู่ ส่วนหน้าบันอีกด้านเป็นนกหงส์หรือไก่ฟ้า ยืนขาเดียว (ภาพที่ 3)

4. เส้นทาง C: จากฐานประทักษิณชั้นที่ 1 ขึ้นสู่ฐานประทักษิณชั้นที่ 2 ผ่านช่องประตูธรรมา

บนเส้นทาง C เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในไขว้ 2 ตอน คือ 4.1 ตอน

ม่อหังให้จื่อปราบเต๋ามังกรกุเคียด และ 4.2 ตอนบรรลุถึงเชิงเขาเล่งซัวพบ เทพบุตรกิมเต็งได้เขียน

4.1 ม่อหังให้จื่อปราบเต๋ามังกรกุเคียด

เต๋ามังกรกุเคียด (鼯洁) รัชทายาทมังกรม่อหังให้จื่อ (摩昂太子) และพญามังกรทะเลตะวันตกเง่าสูนเล่งอ่อง เป็นตัวละครในไขว้ที่บอกเป็นนัยว่า ขณะนี้พระถังซัมจั๋งได้เดินทางถึงแถบทะเลตะวันตกแล้ว ซึ่งอีกไม่ไกลก็จะถึงเขาเล่งซัวอันเป็นที่ตั้งของวัดลู่อิมี่จุดหมายแห่งการเดินทาง อัญเชิญพระไตรปิฎกธรรม ตัวเรื่องเล่าว่า วันหนึ่งพระถังซัมจั๋งและสานุศิษย์เดินทางถึงลำน้ำสีหมึก (黑水河) ขณะตรีกตรองอยู่ว่าจะข้ามอย่างไร ก็พอดีแลเห็นเรือน้อยผ่านมาจึงร้องขออาศัยไปด้วย เทียบแรกพระถังซัมจั๋งและโป๊ยก่ายโดยสารไปก่อน เมื่อถึงกลางน้ำบังเกิดพายุพัดอื้ออึง บัดเดียวเรือเล็กก็ล่มจม พระถังซัมจั๋งและโป๊ยก่ายสูญไปกับสายน้ำ เห่งเจียรู้ว่าเป็นกลปีศาจ ชั่วเจ้งอาสาลงไปค้นหา เมื่อถึงพื้นบาดาลปะหน้ากับปีศาจจึงเข้ารุกรบแต่ฝีมือทัดเทียมกันหาแพ้ชนะไม่ จึงถอยขึ้นบกมาแจ้งข่าวแก่เห่งเจีย เห่งเจียถามว่ารู้ไหมว่ามันเป็นปีศาจอะไร? ชั่วเจ้งว่า “คล้ายกับตะพาบน้ำ” (โหว่งเส่งอิง 2547: 406) ไขว้ฉบับภาษาอังกฤษว่า “มันดูเหมือนเต่าตัวใหญ่ มีฉนั้น มันคือมังกร” (Wu Cheng'en 2012, 2: 259) ขณะนั้นเจ้าที่ผู้รักษาแม่น้ำขึ้นมาฟ้องเห่งเจียว่าปีศาจนี้เป็นหลานเง่าสูนเล่งอ่อง เห่งเจียจึงแทรกน้ำไปเอาความกับพญาเล่งอ่อง เมื่อเจรจาก็ทราบว่ ปีศาจนี้ชื่อว่า กุเคียด ไม่ใช่เต่าและตะพาบแต่เป็นสายพันธุ์มังกร เห่งเจียถามว่าเหตุใดกุเคียดกำเนิดเป็นบุตรมังกรแต่โฉนรูปร่างกลับคล้ายดังเต่าได้ พญาเล่งอ่องอธิบายว่า มังกรนั้นให้กำเนิดบุตรได้ 9 ชนิด ทั้ง 9 ชนิดล้วนนิสัยใจคอและรูปร่างแตกต่างกันทั้งสิ้น (Wu Cheng'en 2012, 2: 262) กุเคียดนั้นเป็นบุตรมังกรประเภทคล้ายเต่า (鼯质) พญาเง่าสูนเล่งอ่องจึงให้ม่อหังให้จื่อไปจับปีศาจกุเคียดมาลงโทษ ขณะพระถังซัมจั๋งจึงได้เดินทางต่อ สันุลักษณะไขว้ที่พบคือ เสาศิลาเชิงบันได หัวเสาคือรูปกุเคียดยืนเหยียบบนกระดองเต่าบริวาร กุเคียดนั้นแต่งกายแบบขุนนาง เพราะเป็นองค์ชายมังกรมิใช่

ปีศาจทั่วไป แต่การบริหารนั้นมีหัวอย่างมนุษย์ไว้หนวดโง้ง สวมหมวกผ้าอย่างสามัญชน แต่การบริหารนี้ช่วยสื่อว่ากุศเคียดเป็นชาติพันธุ์เต๋ามังกร ส่วนเสาพักบันไดเป็นรูปม่อหังให้จ้อยืนบนมังกรเมฆ (ภาพที่ 4)

4.2 บรรลุถึงเชิงเขาเล่งซัวพบเทพบุตรกิมเต็งได้เขียน

เมื่อคณะพระถังซัมจั๋งเดินทางถึงเชิงเขาเล่งซัว ได้พบกับกิมเต็งได้เขียน (金頂大仙) ที่พระกวนอิมมอบหมายให้คอยชี้ทางเข้าพระอาราม ลู่อิมยี่ของพระพุทธเจ้า ซึ่งต้องเดินทางผ่านช่องประตูธัมมา (法門) ที่อยู่ด้านหลังสำนัก (โหวงเส่งอิง 2547: 823-824) สัญลักษณ์ไขว้ที่ใช้แสดงความเป็นเชิงเขาเล่งซัว คือก้อนหินใหญ่ ส่วนกิมเต็งได้เขียนใช้สัญลักษณ์เป็นตุ๊กตาศิลารูปนักรบยืนถืออาวุธ ตุ๊กตาศิลานี้มีได้หมายถึงเทพประตู (門神) เพราะพบเพียงทิศตะวันตกเท่านั้น ส่วนด้านทิศตะวันออกไม่มี (ภาพที่ 4)

5. เส้นทาง D-E: รอบลานประทักษิณชั้นที่ 2 พบม้า สิงโต ข้างและนกอินทรีบนซุ้มพระเจดีย์

เมื่อผ่านเข้าประตูธัมมา ก็จะบรรลุถึงลานรอบพระเจดีย์ จะพบรูปสัตว์ทั้งสี่คือ ม้า สิงโต ข้างและนกอินทรีเรียงอุตราวัฏตามลำดับบนหลังซุ้มพระเจดีย์และแกะลายอย่างฝรั่งบนบานประตูไม้ (ภาพที่ 5)

5.1 การตีความสัตว์สารัตถ์ทั้งสี่บนซุ้มพระเจดีย์ตามวรรณกรรมไขว้

สัตว์สารัตถ์ทั้งสี่ตามเส้นทาง D-E ซึ่งสอดคล้องกับลำดับและการตีความตามวรรณกรรมไขว้ดังนี้

ม้าสารัตถ์: แก่นของเรื่องไขว้คือการเดินทางไปอาราธนาต้นฉบับพระไตรปิฎกธรรมกลับมาเมืองใต้ถึงตามรับสั่งพระเจ้าถังไทจงเพื่อเผยแผ่แก่ราษฎร ดังเช่นในอดีตครั้งแผ่นดินราชวงศ์ถังก็เคยมีการอัญเชิญมาแล้วครั้งหนึ่ง ครั้งนั้นมีการสร้างวัดม้าขาว (白馬寺) เพื่อเป็นที่ระลึกถึงความลำบากของม้าขาวที่บรรทุกพระสูตรรอนแรมจากแดนไกล และเรียกพระสูตรนั้นว่าพระสูตรม้าขาว ในความคิดของชาวพุทธจีนม้าขาวจึงเป็น

สัญลักษณ์อย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา ม้าสำริดจึงหมายถึงม้า(มังกร)ของ พระถังซัมจั๋ง ในตอนจบพระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญม้า (มังกร) นี้ว่า “เมื่อ เดิมตัวเจ้าเป็นบุตรพระยาเล่งอ่อง เพราะประพฤติดีซึ่งความชั่วร้ายโทษถึง ประหารชีวิต ได้รอดเพราะกลับใจสมทานตามพระพุทธศาสนา แลรับ เป็นพาหนะกำลังให้พระถังซัมจั๋งซีไปไซ้ที เวลากลับก็ได้บรรทุกพระคัมภีร์ มีความชอบจะตั้งให้เป็นหมูนาคมหาเศรษฐีคอยรักษาพระรัตนตรัย” (โหวง เสง้ออิง 2547: 845)

สิงโต ข้างและนกอินทรีสำริด: เมื่อเดินตามเส้นทาง D-E จะพบสาม ปีกาจไต้เองในเรื่องไซอิ๋วตามลำดับคือ สิงโต (ไต้เองที่หนึ่ง) เป็นสัตว์พาหนะ ของพระบุณชู้หรือพระมัญชุศรีโพธิสัตว์ ข้าง (ไต้เองที่สอง) เป็นพาหนะของ พระเพ้าเฮี้ยหรือพระสมันตภัทรโพธิสัตว์ และนกอินทรี (ไต้เองที่สาม) นก อินทรีนี้พระพุทธเจ้าตรัสว่ามีกำเนิดร่วมวงศ์กับพระองค์ ทรงเล่าว่าเมื่อคราว สร้างโลก หงส์ผสมพันธุ์กันก่อกำเนิดนกยูงเผ่าหนึ่งและนกอินทรีเผ่าหนึ่ง วัน หนึ่งนกยูงดูตลบพระพุทธรูปที่บำเพ็ญสมาธิอยู่เข้าไปในห้องโดยสำคัญว่า เป็นภักาหาร พระพุทธรูปจึงแทรกหลังนกยูงออกมา แล้วขี่กลับไปวัด ลุ่ยอิมยี่ แต่นั้นมานกยูงจึงเป็นพาหนะของพระองค์ (พาหนะของพระอมิตาภ พุทธเจ้า สัมโภคกายของพระศากยมุนีพุทธเจ้า) และนับเป็นพุทธมารดร เพราะครั้งหนึ่งทรงเคยอยู่ในห้องนกยูง เนื่องจากนกยูงและนกอินทรีเกิดร่วม แม่เดียวกัน ดังนั้นปีกาจนกอินทรีจึงเป็นญาติฝ่ายมารดาของพระพุทธเจ้า ด้วย เมื่อเกิดภัยไต้เองปีกาจทั้งสาม พระโพธิสัตว์ทั้งสองและพระพุทธเจ้า จึงเสด็จไปปราบและพากลับวัดลุ่ยอิมยี่ ทำให้คณะพระถังซัมจั๋งเดินทางไป อัญเชิญพระไตรปิฎกธรรมต่อได้ (โหวงเส่งอิง 2547: 645-669) สัตว์สำริด ทั้งสี่บนซุ้มประตูจึงเป็นสัญลักษณ์บอกตำแหน่งวัดลุ่ยอิมยี่ที่เก็บพระธรรม คัมภีร์ และสื่อถึง องค์ประกอบทั้งสี่ ที่ช่วยให้พระถังซัมจั๋งอาราธนาพระ ไตรปิฎกธรรมกลับไปให้พระเจ้าถังไทจงสืบพระศาสนาในจีนได้สำเร็จ คือ ม้ามังกร ผู้บรรทุกพระคัมภีร์ พระโพธิสัตว์บุณชู้-เพ้าเฮี้ย และพระพุทธเจ้า ที่มีพระหุทัยเมตตาจัดขวากหนามจากปีกาจทั้งสาม

5.2 การตีความภาพแกะสลักสัตว์ทั้งสี่บนไม้บานประตูพระเจดีย์ ร่วมรูปสัตว์สาริต

การศึกษาสถาปัตยกรรมพระเจดีย์ช้างล้อมในแคว้นสุโขทัย-ล้านนา (สุรพล ดำริห์กุล 2557ก: 201) และพระเจดีย์ช้างล้อมกับพระเจดีย์สิงห์ล้อม ในกรุงศรีอยุธยา (สุรพล ดำริห์กุล 2557ข: 128) สรุปได้ว่า สิ่งประกอบพระเจดีย์เป็นสัญลักษณ์สื่อถึงพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ (สำนักสีหล) ส่วนช้างที่ประกอบพระเจดีย์ เป็นสัญลักษณ์สื่อถึงพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ (สำนักรามัญ) ทั้งสองสำนักนี้แข่งขันกันในการอ้างสิทธิในการเป็นพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายหลักโดยใช้สิงห์และช้างเป็นสัญลักษณ์ เมื่อนำผลการศึกษานี้มาวิเคราะห์สัญลักษณ์ “ช้าง” ทั้งจากช้างสาริตและลายช้างแกะสลักที่เป็นรูปช้าง-นาข้าว-ฟอนข้าว พบว่าไม่มีความขัดแย้งกัน ทำให้สรุปได้ว่า ช้างควรหมายถึงลังกาทวีป ซึ่งมีช้างเป็นสัตว์ประจำถิ่น และในอดีตชาวลังกาใช้ช้างไถนาปลูกข้าว ในคัมภีร์มหาวงษ์หรือพงศาวดารลังกาก็มีกล่าวถึงการใช้ช้างเทียมแอกไถที่ดินเช่นกัน (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน 2554: 212) ส่วนรูปสิงห์หรือสิงโตที่หมายถึงสำนักสีหลนั้นไม่เข้ากับหลักฐานลายสิงโตแกะสลักบนไม้บานประตูที่เป็นรูปสิงโตฝรั่งถือโล่ และอีกประการคือพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับวัดบวรนิเวศวิหารล้วนเป็นพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่สืบผ่านพระเถระรามัญ มิใช่สำนักสีหล ดังนั้นรูปสิงโตสาริตและลายสิงโตแกะสลักบนบานประตูไม้จึงควรหมายถึงอังกฤษหรือสิงคโปร์ ซึ่งเป็นเกาะในอาณานิคมอังกฤษมากกว่า ส่วนประติมากรรมนกอินทรีหมายถึงประเทศสหรัฐอเมริกาและม้าหมายถึงฝรั่งเศสตามลำดับสอดคล้องกับการศึกษาที่ผ่านมา ดังนั้นการศึกษานี้จึงได้ข้อสรุปเบื้องต้นว่า ช้าง=ลังกาทวีป สิงโต=สิงคโปร์ อาณานิคมอังกฤษ นกอินทรี=สหรัฐอเมริกา และม้า=ฝรั่งเศส

5.3 การอนุมานตีความสัตว์ทั้งสี่ตามแนวพระราชดำริของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เชื่อว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้การตกแต่งพระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหารด้วยประติมากรรมตามวรรณกรรมเรื่องไซอิ๋ว เพื่อ

เป็นการเปรียบเทียบเชิงสัญลักษณ์ระหว่างวิธีการสืบพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานของพระเจ้าถังไท่จงและคณะพระถังซำจั๋งกับวิธีการสืบพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในแบบของพระองค์เอง โดยมีเหตุผลเบื้องต้นพ้องกันคือ พระสูตร-พระธรรมที่มีอยู่นั้นไม่บริบูรณ์แพร่หลาย พระเจ้าถังไท่จงทรงสืบพระศาสนาโดยรับสั่งให้อาราธนาพระคัมภีร์ต้นแบบจากไซทีกกลับมา และให้อาลักษณ์จำลองคัดลอกจากคัมภีร์เดิมทุกๆ ผูก แจกจ่ายไปยังวัดทั่วราชอาณาจักร (โหวงเส่งอิง 2547: 843)

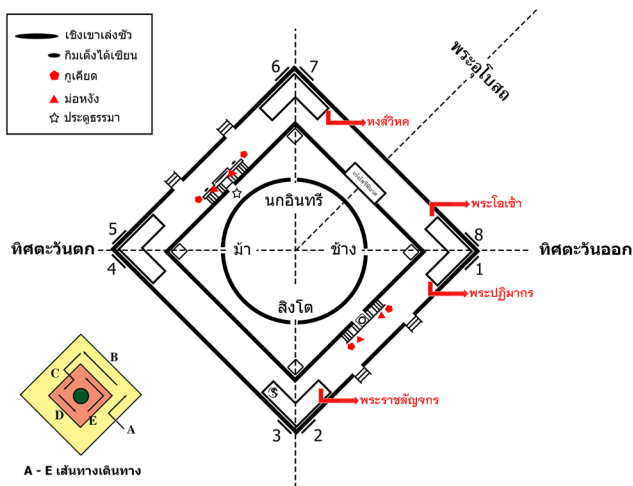
แต่สำหรับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งทรงครองวัดบวรนิเวศนั้น การสืบพระศาสนาโดยวิธีคัดลอกพระคัมภีร์ในสยามนั้นยังคงเป็นวิธีหลักอยู่ แต่ทรงริเริ่มนำนวัตกรรมใหม่ซึ่งสะดวกรวดเร็วกว่า และสามารถผลิตพระคัมภีร์ได้ครั้งละมากๆ เรียกว่าวิธีการ “พิมพ์” ด้วยแท่นพิมพ์ฝรั่งเข้ามาทดแทน โดยทรงตั้งกิจการโรงพิมพ์ขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหาร พิมพ์พระปาฏิโมกข์บ้าง หนังสือสวดมนต์บ้าง โดยมีพระสงฆ์ในวัดเป็นผู้จัดพิมพ์ (ศิริพงศ์ พยอมแย้ม 2530: 9) พระคัมภีร์ที่พิมพ์มีทั้งพิมพ์ด้วยอักษรไทยและอักษรอริยكة ความสำเร็จของการเผยแผ่พระศาสนาผ่านสิ่งพิมพ์นี้ นอกจากเกิดจากความมุ่งมั่นส่วนพระองค์แล้ว ทรงถือว่าเกิดจากการสนับสนุนของ “พระสหายต่างชาติ” ทั้งสี่ ได้แก่ อักษรอริยكةที่ทรงคิดประดิษฐ์ขึ้นสำหรับพิมพ์คัมภีร์นั้นมีรากฐานจากอักษรละติน-โรมัน ที่ทรงได้ความรู้จากสังฆนายกปลเลอแก้วส์พระสหายชาวฝรั่งเศส (ชลภูมิ บรรหาร 2552: 12) บรรดาเครื่องพิมพ์และกิจการที่ติดต่อกับต่างประเทศนั้นทรงได้รับความสะดวกจากพระสหายชาวอังกฤษคือเมสเยอร์ส แอมิลตัน แลเกรแล กัมปนีแห่งสิงคโปร์ ที่ทรงแต่งตั้งให้เป็นเอเยนต์ทำการแทนพระองค์ ณ เกาะสิงคโปร์ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2475: 12) ความรู้ฝ่ายล้างาวศ์ที่ทรงแลกเปลี่ยนผ่านพระสมณะธรรมจาริกที่พำนักอยู่ ณ คณะลังกา ภายในวัดบวรนิเวศวิหารและมีมิตรบางคนที่อยู่ประเทศลังกา (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2475: 2) และความรู้ด้านการเขียนหนังสืออังกฤษเพื่อการสื่อสารจากหมอกัสเวลล์ มิซซันนารีชาวอเมริกัน

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2475: ข) รวมถึงการสนับสนุนและจัดหาหมึกพิมพ์และอุปกรณ์การพิมพ์จากหมอบรัดเลย์และเอ็ดดิสองสามี่ ภรรยาเอเยนต์ประจำพระองค์ ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา พระสหายทั้งสี่ชาติแทนด้วยประติมากรรมสัตว์ทั้งสี่

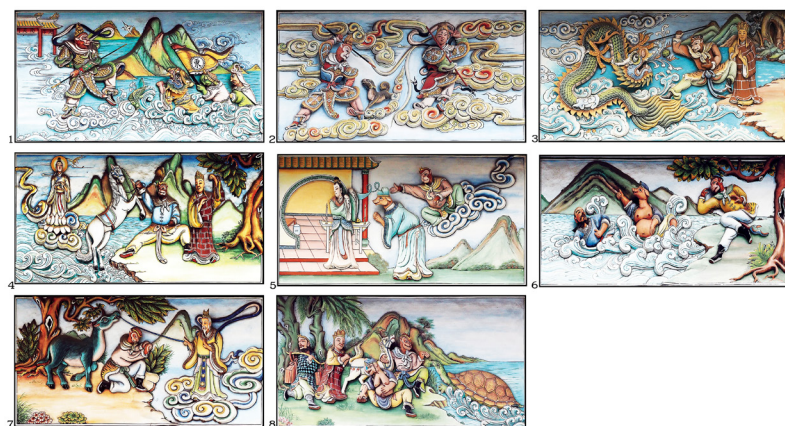
สรุป

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างสรรค์ประติมากรรมเชิงเปรียบเทียบ ณ พระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร โดยเปรียบเทียบแนววิธีการสืบพระพุทธศาสนา (ผลิตและเผยแพร่พระคัมภีร์ที่ถูกต้องสมบูรณ์) แบบพระเจ้าถังไทจงตามโครงเรื่องไซอิ๋วกับวิธีการในแบบของพระองค์เอง โดยประติมากรรมสัตว์ทั้งสี่ ภาพปูนปั้นไซอิ๋วทั้งแปด ลายหน้าบันเก๋งจีนและประติมากรรมศิลาบริเวณรอบพระเจดีย์ล้วนสอดคล้องกับวรรณกรรมไซอิ๋ว สื่อถึงความยากลำบากของพระถังซัมจั๋งที่จะนำพระคัมภีร์ที่สมบูรณ์กลับมาให้พระเจ้าถังไทจงผลิตคัดลอกแจกจ่ายไปทั่วราชอาณาจักร โดยสัตว์สาริตทั้งสี่สื่อถึง ม้ามังกะ พระโพธิสัตว์ทั้งสองและพระพุทธองค์ที่ทรงช่วยเหลือจนพระถังซัมจั๋งและพระเจ้าถังไทจงปฏิบัติภารกิจสำเร็จ สำหรับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงสืบทอดพระศาสนาด้วยวิธีการชำระพระคัมภีร์ให้บริบูรณ์ทั้งเนื้อหาและอักขระวิธีและทรงตั้งกิจการโรงพิมพ์ขึ้นเพื่อพิมพ์พระคัมภีร์โดยเฉพาะเพื่อลดความผิดพลาดจากการคัดลอกด้วยมือตามวิธีแบบดั้งเดิมและสามารถผลิตคัมภีร์ได้ปริมาณมากในเวลาอันรวดเร็ว ทั้งนี้การประดิษฐ์สัตว์ทั้งสี่บนบานประตูอนุมานแนวพระราชดำริของพระองค์ได้ว่าทรงต้องการขยายความให้รับรู้ว่าความสำเร็จในการสืบพระศาสนาของพระองค์ในครั้งนั้นทรงได้รับการสนับสนุนจากพระสหาย 4 ชาติ คือ สมณธรรมจาริกและมิตรจากลังกาทวิป (ช้าง) และพระสหายฝรั่ง 3 ชาติคือ ฝรั่งเศส (ม้า) อังกฤษ (สิงโต) และสหรัฐอเมริกา (นกอินทรี)

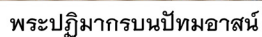
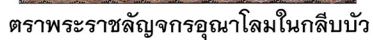




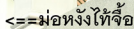
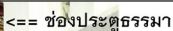
ภาพที่ 1 แผนผังพระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร ซ้ายบนเป็นสัญลักษณ์ไขว้ตัวตั้งบ้านใดทิศตะวันตก ซ้ายล่างเป็นเส้นทางสำรวจ A-E



ภาพที่ 2 ภาพปูนปั้นระบายสีเล่าเรื่องไขว้ตัวทั้ง 8 ภาพบนแท่นฐานประตักซิมชั้นที่ 1



ภาพที่ 3 หน้าบันแก่งเงินบนฐานประตักชิดชั้นที่ 1
(ล่าง) หน้าบันตามเส้นทาง A (บน) หน้าบันตามเส้นทาง B



ม่อหังงให้จื้อ



ภูเคียด



กิมเต็งใต้เขียน

ภาพที่ 4 บ้านโคทางขึ้นฐานประทักษิณชั้นที่ 2 ด้านตะวันตก หินก้อนใหญ่เป็นสัญลักษณ์เชิงเขา
เล่งช้วน ตึกตาศิลาด้านข้างคือกิมเต็งใต้เขียน หัวบันไดล่างเป็นกุศยัต ส่วนหัวพักบันไดเป็น
ม่อหงังให้จื้อ ทางเข้าเป็นช่องประตูธรรมา



ภาพที่ 5 ภาพสัตว์สาริดและลายบานประตูทั้งสี่

(ที่มา: วัดบวรนิเวศวิหาร, สมุดภาพพระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สุรวัฒน์, 2551), 58-59.)

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

คณะกรรมการอำนวยการฯ, 2546. **ศิลปกรรมวัดบวรนิเวศวิหาร**. กรุงเทพฯ: วัดบวรนิเวศวิหาร, จัดพิมพ์ในวโรกาสงานฉลองพระชนมายุ 90 พรรษา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก วันที่ 3 ตุลาคม พุทธศักราช 2546.

คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, 2554. **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2475. **สำเนาแลคำแปลพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนเถลิงถวัลยราชสมบัติ รวมในสมุดนี้ 4 ฉบับ**. (แปลโดย หม่อมเจ้าพรพิมลพรรณธนี). พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากาญจนากร ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส พุทธศักราช 2475. พระนคร: ไสภณพิพิธมณฑล. (ต้นฉบับเขียนเมื่อปี พ.ศ. 2391, ภาษาอังกฤษ)

ชลภูมิ บรรหาร, 2552. “ความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” สารนิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ปติสร เพ็ญสุด, 2557. “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับความเป็นศูนย์กลางจักรวาลเชิงสังคายนีย ณ พระเจดีย์ประธานวัดบวรนิเวศวิหาร.” **ดำรงวิชาการ** 13 (1): 179-124.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา, 2465. **ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร**. พระนคร: หอพระสมุดวชิรญาณ, พิมพ์โดยพระบรมราชโองการในงานถวายพระเพลิงพระศพ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ที่พระเมรุท้องสนามหลวง พุทธศักราช 2465.

วัดบวรนิเวศวิหาร, 2551. **สมุดภาพพระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สุรวิวัฒน์.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556. **พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

ศิริพงศ์ พยอมแย้ม, 2530. **การพิมพ์เบื้องต้น**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

สุภัทร ชัยวัฒนพันธุ์, 2549. **ประวัติวรรณคดีจีน**. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.

สุรพล คำวิหกุล, 2557ก. “พระพุทธศาสนาลัทธิขงจื๊อกับการปรากฏขึ้นของเจดีย์แบบช่างลัทธิในสุโขทัยและล้านนา.” **ช่วงพญา** 9: 172-202.

_____, 2557ข. “เจดีย์ช่างลัทธิและเจดีย์สิ่งลัทธิในกรุงศรีอยุธยา.” **วารสารวิจัยศิลป** 5 (2): 101-131.

สุรสิทธิ์ อมรณชศักดิ์, 2553. “ภาพปูนปั้นเล่าเรื่องไขว้ในวัดบวรนิเวศวิหาร.” **วารสารเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา** 15 (1): 11-38.

โหวงเสงอิง, 2547. **ไขว้พงศาวดารจีน**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.

ภาษาอังกฤษ

Wu Cheng'en, 2012. **The journey to the West (Vols. 1-4)**. (Translated by Anthony C. Yu). Chicago: University of Chicago Press. (Original work published ca. 1500-ca. 1582, In Chinese)